

PRIESAGINĖS DARYBOS VEIKSMAŽODŽIŲ ABSTRAKTAI M. DAUKŠOS POSTILĖJE

SAULIUS AMBRAZAS

Priesaginė žodžių daryba lietuvių kalboje, kaip žinome, yra labiausiai paplitusi. Veiksmažodžių abstraktai, padaryti šiuo būdu, taip pat yra dažniausiai vartojami tiek dabartinėje kalboje, tiek ir M. Daukšos Postilėje (toliau – DP). Jų daugumą sudaro priesagos *-imas / -ymas* vediniai, kuriuos galima laikyti ryškiausiai, tipiškais veiksmažodžių abstraktų atstovais [Urbutis, 1978, p. 147, 161]. Nuo jų darybos analizės kol kas atsiribota, tačiau jie panaudoti kaip etalonai, padedantys geriau nustatyti ir apibrėžti kitų priesaginių vedinių darybos reikšmę.

Panagrinėję DP priesaginės darybos veiksmažodžių abstraktus ir palyginę juos su kitų XVI–XVII a. raštų, vėlesnių šaltinių bei liaudies kalbos duomenimis¹, paminėsime keletą ryškesnių šių vedinių darybos ir semantikos ypatybių, kurios gali būti įdomios istoriniu požiūriu.

Veiksmažodžių abstraktų daryba DP yra gana įvairi: be vyraujančios priesagos *-imas / -ymas*, veiksmažodžių abstraktai daromi su 31 priesaga. Tačiau šių priesagų produktyvumas (išskyrus priesagą *-imas / -ymas*) nėra didelis: su jomis DP rasti 84 skirtingi vediniai. Dariausios DP veiksmažodžių abstraktų priesagos yra šios: *-tis* (12), *-umas* (10), *-smas* (6), *-ga* (6), *-ulys / -ulis* (5), *-mė* (4), *-esys / -esis* (4), *-smė* (3); su kitomis priesagomis randame tik po vieną ar du vedinius.

Kai kurie priesaginės darybos veiksmažodžių abstraktai yra reti ar net unikaliūs. Iš jų visų pirma minėtinas vedinys *siutilmė* 'siutimas' (: *siusti*) (12 atv.)², žinomas tik iš DP. P. Skardžius [1943, p. 18, 207] jį laiko vieninteliu priesagos *-ilmė* vediniu. Tik DP pavartotas ir vedinys *pardōstė* 'pardavimas' (: *parduoti*): *įodi...kaip' ant' pardōstes įždūdinėia* 156. Šiame vieninteliame DP pavyzdyje *pardōstė* turi tokią pat reikšmę kaip vedinys *pardōsas*, kuris tarmėse irgi dažniausiai randamas konstrukcijose su *ant*, plg. *tebūnie* (uogos) *ant pardoso* Užv, panašiai J, DD 311 ir kt., žr.

¹ Dėl nagrinėjimo metodikos ir panaudotų šaltinių žr. aut., 1980, p. 63. Šaltiniai trumpinami kaip didžiajame Lietuvių kalbos žodyne (toliau – LKŽ). Straipsnis parašytas tariantis ir konsultuojantis su prof. V. Urbutiu.

² Pavartojimų skaičius pateikiamas pagal DP indeksą [Kudzinowski, 1977a, b]. Po vieną kartą pavartotų vedinių skliausteliuose pateikiamos originalo formos.

LKŽ IX 411. Pagal šaknies vokalizmą *pardōstē* atitinka ir tokius veiksmažodinius vedinius kaip *doklē* 'mokestis, rinkliava'; *dōklas* 'tokia pintinė, rezginė' LKŽ II 604; *dōtas* 'dovana'; *dōtalas, dōtilas* 'duoklė' t. p. 615. Tačiau priesagos *-stē* vediniai, kaip nurodo V. Urbutis [1965, p. 342, 376], paprastai reiškia veiksmo rezultatą arba (tarmėse) eina įrankių pavadinimais. Tarp P. Skardžiaus [1943, p. 331] pateiktų vedinių tik *pardōstē* turi veiksmo pavadinimo reikšmę, kuri kitiems tos priesagos vediniams dabar nebūdinga.

Tik DP užfiksuotas vedinys *būstymė*^a (: *būsti*, plg. *būsta*, *būdo* LKŽ I² 1211) 'istnošė, istotnošė, istota, bytnošė, postawa, postač' (27 atv.) [Kudzinowski, 1977a, p. 118]. Tomis pačiomis reikšmėmis čia vartojamas ir veiksmažodžio abstraktas *būstymas* (3 atv.). Pagal jo pavyzdį M. Daukša abstraktui artima reikšmė⁴ galėjo pavartoti vedinį *būstymė*. Šiaip jau vediniai su priesaga *-ymė* daromi iš būdvardžių ir eina vietų pavadinimais. Vietą žymi ir V. Urbučio [1965, p. 402] pateiktas vienintelis veiksmažodinis šios priesagos vedinys *sprōgymė* 'įsprogiusi vieta'. Taigi vedinys *būstymė* ryškiai išsiskiria iš kitų priesagos *-ymė* vedinių.

Kitu atžvilgiu nuo priesagos *-ulyš* / *-ulis* vedinių skiriasi DP vieną kartą pavartotas vedinys *įgeidulys* (instr. sg. *įgeiduleis* 490₃₄) 'geismas' (: *įsigeisti*)⁵. Priesagos *-ulyš* / *-ulis* vediniai lietuvių kalboje paprastai daromi iš nepriešdėlinių veiksmažodžių. V. Urbutis [1965, p. 292] mini tik du priešdėlinius veiksmažodžių abstraktus: *nūmirulis* ir *pavydulys* su aiškiai nebejaučiamu priešdėliu. Tai leidžia spėti, kad vedinys *įgeidulys* gali būti M. Daukšos naujadaras.

Tik iš DP žinomas priesagos *-ga* vedinys *sęiga* (gen. pl. *sęigu* 474₄₆) greta įprastinio *sueiga* (2 atv.), priesagos *-tas* vedinys *nařstas* (acc. sg. *nāřstą* 7₈) (: *niřsti*) 'didelis pyktis', priesagos *-čia* vedinys *rangčią*⁶ 'įkvėpimas, entuziazmas' (: *raņgtis* 'skubintis, lenktyniauti') (4 atv.). Priesagos *-tis* vedinį *iřgaiřtis* (acc. sg. *iřgaiřtį* 620₄₁) LKŽ IV 180 pateikia dar iš Sālako ir D. Sutkevičiaus žodyno, tačiau D. Sutkevičius „Słownik'e“ cituoja DP. Vedinys *nupultis* (gen. sg. *nupulties* 50₃₆) 'pragaiřtis' dar žinomas iš M. Valančiaus rařtų. Šie vediniai (skirtingai nuo jau minėtų) padaryti pagal ligi řiol produktyvius veiksmažodžių abstraktų darybos potipius.

² Dařniausiai atstatoma forma *būstimė* [Skardžius, 1943, p. 591; Otrębski, 1965, p. 159; Kudzinowski, 1977a, p. 118] atrodo abejotina, nes su priesaga *-imė* žinomas tik vienas vedinys *jaunimė* 'jaunimas' [Urbutis, 1965, p. 421].

⁴ Plg. originalo *bytnošė* reikšmes 1. 'byt, istnienie, egzystencja' 2. 'istota, natura' [Reczek, 1968, p. 35].

⁵ Šis vedinys, nepateiktas LKŽ, iš DP minimas J. Otremskio [1965, p. 126].

⁶ Tai galėtų būti ir priesagos *-tis* vedinys, nes DP randame tik instr. sg. formas (*raņcja* 380₃₅, 475₄₆; *raņcia* 472₁₇; *raņcje* 473₂₃), o tokios formos su galūne *-ia* būdingos ir *-i* kamieniui, plg. *pāįincija* 473₂₃ [Kzlauskas, 1968, p. 194 tt; Zinkevičius, 1980, p. 225, 229 t.]. Forma *rangis* atstatyta ir DP indekse [Kudzinowski, 1977 b, 179]. Tačiau suprieveiksmėjusios formos *rangiotis* LKŽ XI 142, *rungiotis*, *rungiotim* 'rungtyniaujant', taip pat *rungiotis* LKŽ XI 960 rodo priesagą *-čia*. Su ja šis vedinys dařniausiai ir pateikiamas [Skardžius, 1943, p. 332; Fraenkel, 1962, p. 332; Otrębski, 1965, p. 243].

Iš DP priesaginių vedinių, dabartinei kalbai jau nebūdingų, bet dar užfiksuotų ir kituose senesiuose raštuose, minėtini šie: priesagos *-smė* vedinys *grausmė* 'drausmė' (: *grāusti* 'drausti') (5 atv.), žinomas dar iš DK 79; BB 2 Mak 6, 17; SP II 224; KIC 27; B (žr. LKŽ III 527); priesagos *-tė* vedinys *slaptė* 'slėpinys, paslaptis' (70 atv.), dar žinomas iš SD³ 335, 407 [Pakalka, 1979, p. 847] ir iš Ch¹ Mat 6, 4 [Kudziński, 1964, p. 119] ir *paslaptė* 't. p.' (2 atv.), LKŽ paliudytas iš DK 137; SD¹ 167, 180; SP I 120, 338; Ev. Priesagos *-čia* vedinys *slapčia* 't. p.' (4 atv.) J. Lebedžio [1958, p. 512] dar pateiktas iš SIG I 6₁₃; jo sustabarėjusi instr. sg. forma dabar vartojama kaiprieveiksmis.

DP veiksmazodžių abstraktų daryba nuo dabartinės skiriasi didesniu priesagos *-umas* produktyvumu. Su šia priesaga paprastai daromi būdvardžių abstraktai. V. Urbutis [1965, p. 300] iš dabartinės kalbos pateikia tik 4 šios priesagos veiksmazodžių abstraktus: *apgālumas*, *išdykumas*, *paveldumas*, *trūkumas*. Iš P. Skardžiaus [1943, p. 212–213] suminėtų pavyzdžių aiškią veiksmazodžio abstrakto reikšmę turi dar *apreiškumas* 'apreiškimas' DD 69, o iš J. Endzelyno [1951, p. 337] – *griežumas* (dantų) Mit V 118. DP randame net 10 skirtingų veiksmazodžių abstraktų su *-umas*: *apšaukumas* (acc. sg. *apšaukumą* 174_{9a}) 'apšaukimas', *atpirkumas* (gen. sg. *atpirkumo* 49₁₅) 'atpirkimas', *nuvargumas* (acc. sg. *nuvargumą* 15_{1a}) 'nuvargimas', *įradumas* / *inradumas* 'paslaugumas; pareiga' (2 atv.), *perlaidumas* (gen. sg. *perlaidumo* 513_a) 'leidimas, sutikimas', *stembumas* (loc. sg. *stembume* 52_{1a}) 'pasipriešinimas', *netekumas* (instr. pl. *netekumais* 496_{2a}) 'trūkumas, yda', *tikumus* (gen. sg. *tikumo* 568_a) 'atvirumas, nuoširdumas', *netikumus* 'tingumas, apsilaidimas' (7 atv.), *troškumas* 'troškimas' (28 atv.). Išskyrus *troškumą*, kuris randamas dar DK 28₂₉; PK 58_{2a}, 130_{2a}, 164₇, 236₁₄; KN 107, 152, 259, F. Kuršaičio žodyne ir XIX a. spaudoje (plg. dar tarmėse pažįstamą *troškumėlį*) ir *netikumą* bei *tikumą* (pastarieji du veikiausiai padaryti iš būt. k. l. veik. dalyvių, kaip ir dabartinės kalbos *išdykumas*), išvardyti DP veiksmazodžių abstraktai iš kitų šaltinių nežinomi⁷, o *nuvargumas*, perlaidumas neužfiksuoti net LKŽ.

Priesagos *-umas* veiksmazodžių abstraktų įvairumas, nemažas jų pavartojimo skaičius (44 atv.) DP ir minėti vediniai iš kitų šaltinių prieštarauja J. Otrębskio [1965, p. 164] nuomonei, kad veiksmazodinių daiktavardžių su priesaga *-umas* DP nesą, o *atpirkumas* ir *netekumas* – autoriaus arba spaustuvinininko klaidos. Be to, su priesaga *-umas* M. Daukša mėgo daryti ir abstraktus iš daiktavardžių, plg. *bebernumas* (1 atv.), *bedievimas* (4 atv.), *niekumas* (2 atv.), *žmonumas* (3 atv.)⁸.

⁷ Vedinys *stembumas* D. Sutkevičiaus 1835 m. žodyne pateiktas su citata iš DP (Słownik 429); veikiausiai iš M. Daukšos jis pateko ir į A. Kuršaičio žodyną (III 2258). Pamatinis veiksmazodis *stembiti* 'priešintis', be DP ir DK, žinomas dar iš KN 3.

⁸ Jie paprastai laikomi M. Daukšos naujadarais [Lebedys, 1963, p. 319; Otrębski, 1965, p. 163; Palionis, 1979, p. 78]. Panašių vedinių yra ir kitur, plg. *aplinkumas* 'aplinkybė' SD¹ 112, *negandumas* PK 138_{1a}.

vertė *uczynność*, reiškusi ne tik 'paslaugumą' (kaip dabartinėje lenkų kalboje), bet visų pirma 'pareigą, privalėjimą'⁹. Pastarąja reikšme *inradumas* pavartotas ir DP pavyzdyje *Te iżpild' žmonės prieš sawūfius tokiūs inradumus pāstaro tarnāwimo* 551. 'Pareigos, paslaugumo' reikšmė galėjo išsirutulioti iš *įrasti* reikšmės 'įprasti, įsigudrinti, prisitaikyti' LKŽ XI 200, plg. dar *įradis* 'paprotyš' Šts (LKŽ IV 134). Latvių kalbos atitikmuo *ieradums* taip pat reiškia 'paprotyš, įprotis' (: *ierast* 'įprasti') [Mühlenbachs, Endzelīns, 1925–1927, p. 55–56]. Taigi *įradumas* veikiausiai yra senas liaudies kalbos vedinys.

Daugumas priesagos *-umas* veiksmažodžių abstraktų DP turi dažniau vartojamus atitikmenis su priesaga *-imas* / *-ymas*, plg. *atpirkimas* (44 atv.), *apšaukimas* (1 atv.), *netekimas* (5 atv.), *perleidimas* (2 atv.), *stembimas* (2 atv.), *troškimas* (9 atv.), o jų neturintys vediniai *įradumas* ir *netikumas*, *tikumas*, *nuvargumas* semantiškai artimi vardažodžių abstraktams. Visa tai sutinka su vyraujančia nuomone, jog priesagos *-umas* veiksmažodžių abstraktų atsiradimo prielaida buvo atitinkami vardažodžių abstraktai, turėję bendras šaknis su veiksmažodžiais [Mühlenbach, 1905, p. 414–415; Endzelīns, 1951, p. 337; Bammesberger, 1973, p. 104], plg. šiuo atžvilgiu *nórumas* (2 atv.) (: *norus*) 'noras, troškimas' semantinę sąsają su *norėti*. DP greta vedinio *didumas* turime ir *didimas* (gen. pl. *didimų* 505₄₁), kurį galima susieti ne tik su *didis*, bet ir su *disti* (*dysta*, *dido*). Priesagų *-umas* ir *-imas* / *-ymas* mišimui buvo palanki ta aplinkybė, kad su priesaga *-imas* / *-ymas* nuo seno buvo daromi ir vardažodiniai vediniai (kaip su *-umas*), pl. būdvardinius vedinius *margimas* 'dėmė, strazdana' SD¹ 121, *šlapimas*, *báltymas*, *júodymas* ir pan. [Skardžius, 1943, p. 209; Urbutis, 1965, p. 352, 356, 420]. M. Mažvydo raštuose kai kurie iš jų turi ir vardažodžio abstrakto reikšmę: acc. sg. *biaurima* 'bjaurumą' 53₄, *silpnima* 'silpnumą' 52₂₀, *sunkima* 'sunkumą' 58₃, *ramijma* 'ramumą' 37₂₄ [Bammesberger, 1973, p. 105; Zinkevičius, 1979, p. 19].

Dabartinėje kalboje viena iš dariausių yra priesaga *-yba*. Tuo tarpu DP nerasta nė vieno šios priesagos vedinio. Tai galima paaiškinti istorinėmis šios priesagos plitimo aplinkybėmis. Daugumas su priesaga *-yba* padarytų veiksmažodžių abstraktų, vartojamų dabartinėje kalboje (ypač vienaskaitiniai), yra naujadarai, išplitę XIX–XX a. (*daryba*, *daugyba*, *skraidyba* ir pan.) [Urbutis, 1965, p. 293; Senkus, 1972, p. 145]. Jų visai nepastebėta M. Petkevičiaus katekizme ir Chilinskio Naujajame teste [Kruopas, 1970; Kudzinowski, 1965]. K. Sirvydo žodyne rasti 6 priesagos *-yba* vediniai, iš kurių 3 yra vardažodiniai: *sargyba* 'globa' SD¹ 176; SD³ 424, 426, 468, *nesargyba* 'neatsargumas' SD³ 209, *sodyba* SD¹ 165; SD³ 297, 2 – veiksmažodiniai: *lažyba* SD¹ 208; SD³ 519 (3), *laidyba* 'garantavimas' SD¹ 154, o vienas (*penyba* 'penėjimas' SD³ 98, 559) gali būti susietas ir su veiksmažodžiu (*penėti*), ir

⁹ Plg. *uczynność* 'obowiązek, powinność' [Reczek, 1963, p. 228].

su daiktavardžiu (*pėnas*). Pagrečiui čia vartojami priesagos *-ybė* veiksmažodžių abstraktai, pvz., *būtybė* 'būtis' SD¹ 48; SD³ 26, *esybė* 't. p.' SD¹ 48; SD³ 26, 88, 90 'būtybė' SD³ 87, *neesybė* 'nebūtis' SD¹ 92, 94, *negalybė* 'negalėjimas' SD³ 211, *nepriderybė* 'nederėjimas' SD³ 214, *kentybė* 'kantrumas' SD³ 34, *parodybė* 'raiškumas' SD³ 342, *tikybė* 'tikėjimas' SD³ 475 (t. p. K, Slnt, Krš ir kt.). Latvių kalbos veiksmažodžių abstraktai su priesaga *-ība* senuosiuose raštuose taip pat neproduktyvūs, artimi vardažodžių abstraktams ir labiau išplinta tik nuo XIX a. antrosios pusės [Endzelīns, 1951, p. 393; Bammesberger, 1973, p. 130 t.; Балтыня, 1979, c. 10, 20–21]. P. Skardžius [1943, p. 92] nurodo, kad priesagos *-yba* vediniai galėjo išsirutulioti iš sudaiktavardėjusių moteriškosios giminės būdvardžių (plg. *dalybas*, *valybas*, *vienybas*), nors atrodo galima ir tiesioginė šių vedinių sąsaja su priesaga *-ba* (< *bhā) [Otrębski, 1965, p. 233 t.; Bammesberger, 1974, p. 131 tt.].

Pagal darumą nuo dabartinės kalbos skiriasi ir priesaga *-tynės*; dabar ši priesaga yra gana dari [Urbutis, 1965, p. 295], o DP rastas tik vienas jos vedinys *imtynės*, pavartotas vieną kartą sustabarėjusiam junginyje *imtnių ėio* 196₁₈. Panašiai nuo dabartinės kalbos savo nedarumu skiriasi priesagos *-ynės* vediniai [Urbutis, 1965, p. 296]. DP randame 2 šios priesagos vedinius. Vienas iš jų – *imbingynės* (: *imbingėti* 'įsigalėti, sustiprėti' LKŽ I² 832), žinomas tik iš DP, pavartotas sustabarėjusiam junginyje: *imbinginių ėio balsai ir būuke bilodami* 167a_{24–25} (orig. *wzmacniali się*). Antrasis – *lipynės* (13 atv.) – turi konkrečią reikšmę 'laiptai', kuria vartojamas ir kituose senuosiuose raštuose, ir liaudies kalboje.

Semantiniu požiūriu DP priesaginės darybos veiksmažodžių abstraktai irgi turi savitų bruožų. Vėlesniuose raštuose ir dabartinėje kalboje daugelis jų vartojami jau konkretnėmis, labiau specializuotomis reikšmėmis. Tas priesaginių veiksmažodžių abstraktų polinkis konkretėti yra dar ryškesnis negu galūnės vedinių.

Geriau negu dabartinėje kalboje darybinę veiksmo pavadinimo reikšmę yra išlaikę kai kurie DP priesagos *-tis* vediniai. Pvz., *pažintis* (23 atv.) DP vartojamas tik 'žinojimo, pažinimo' reikšme (panašiai kaip galūnės vediniai *žinią*, *pažinią*): *atwēft tēykes wterōsp ir pažintiefp sawōsp* 58_{23–24}. Ši reikšmė žinoma ir iš kitų senųjų raštų¹¹, tačiau vėlesniuose šaltiniuose reta, pastebėta tik Valančiaus raštuose ir F. Kuršaičio žodyne. Dabartinei kalbai įprasta reikšmė 'santykis žmonių, pažįstančių vienas kitą', kuri užfiksuota jau SD⁵ 456, R (LKŽ IX 722–723), DP vedinys *pažintis* visai nevartojamas. Taigi M. Daukša itin gerai išlaikė pirminę šio žodžio reikšmę.

Veiksmažodžio abstrakto reikšmę yra išlaikęs vedinys *buitis* 'buvimas, egzistavimas' (: *buiti) (27 atv.)¹²: *kuris ir dāgų ir jēme papildžia | būitimi ir effencia |*

¹¹ LKŽ IX 722–723 ją nurodo dar iš SD⁵ 71, 288; DK 114; C I 594; Ch 2 Km 1,11; BB I Moz 2, 9; MT 143, o J. Kruopas [1970, p. 420] – iš PK 57_{ma}, 120₁₁, 179_{1a}.

¹² Dėl darybos K. Būga [1959, p. 57].

ir galbė *sawá* 357₆₋₇. Dabartinėje kalboje jis reiškia 'gyvenimo sąlygas', o 'buvimo, egzistavimo' reikšme apibendrintas veiksmažodžių abstraktas *būtis*, kuris DP nevartojamas. Vienoje vietoje vediniu *buītis* išverstas originalo *sila* 'jėga': *dáiktai...nūg dągaus galības | sawo buīti ima* 7₂₁₋₂₂. Tokia reikšme vedinys *buītis* nežinomas nei iš LKŽ, nei iš kitų šaltinių.

Aiškią abstrakto reikšmę DP tebeturi ir daugumas kitų priesagos *-tis* vedinių. Ji, matyt, paveldėta iš tų laikų, kai priesagos *-tis* vediniai buvo svarbiausi veiksmo pavadinimo reikšėjai. Kaip tik dėl to jie galėjo sudaryti lietuvių ir latvių kalbų bendraties pamatą. Priesagos *-tis* vedinių, turinčių veiksmo pavadinimo reikšmę, senoviškumą rodo ir giminiškų kalbų atitikmenys [Brugmann, 1906, p. 429 tt., 639 t.; Skardžius, 1943, p. 327; Endzelins, 1951, p. 379 t.; Bammesberger, 1973, p. 64 tt.]. Be to, DP rasta senų *-i* kamieno dat. sg. formų su galūne *-i*: *pájinti* 76₁₃, *piūti* 82₄₁, iš kurių kildinama lietuvių kalbos bendratis.

Darybinę veiksmo pavadinimo reikšmę DP, kaip ir dabartinėje kalboje, išlaikė veiksmažodžių abstraktai su priesagomis *-ulyš* / *-ulis*, *-smas*. Trunkančiam veiksmui žymėti vartojami priesagos *-esys* / *-esis* vediniai *kliedesys* (gen. sg. *klīēdefio* 583₇), *gailēsys* (10 atv.), *kalbesys* / *kalbesis* (7 atv.). Vienintelė išimtis – vedinys *ēdesys* / *ēdesis* (40 atv.), turintis konkrečią reikšmę 'valgis'. Ta reikšmę gali būti ir senoviška. P. Skardžius [1943, p. 312–313], J. Endzelynas [1957, p. 94] ir kiti tyrinėtojai priesagą *-esys* / *-esis* sieja su ide. priesaga **-es*, o su ja buvo daromi ir konkrečios reikšmės žodžiai, tokie kaip *mėnuo*, *debesis* ir panašūs [Brugmann, 1906, p. 517 tt.].

Gerokai labiau linkę konkretėti priesagos *-ga* vediniai. Iš įdomesnių atvejų čia galima paminėti vedinį *išeiga* (13 atv.), kuris greta kategorinės reikšmės 'išėjimas' reiškia ir 'prasidėjimą, kilmę': *Išeiga nūg Tėwo ir nūg Sunáus* 249₃₉. Šia reikšme vedinys *išeiga* žinomas tik iš DP. Jis DP vartojamas ir konkrečiomis reikšmėmis 'vieta, pro kurią kas išeina; kryžkelė; išvietė' (pastaroji reikšmė pastebėta tik DP: *to riko | kurió wiešliwai bilant' išeigoie wartóio norētų wel wartóit'* 95₁₉₋₂₀). Kiti priesagos *-ga* vediniai turi taip pat konkrečias reikšmes: *jeiga* 'galimybė jeiti' ir 'anga' (5 atv.), *prieiga* 'priėjimo vieta' (11 atv.), *sąeiga* 'susirinkimas', *pereiga* (gen. sg. *perēigos* 580₁₇) 'judėjimo per ką kelias'.

DP randame duomenų, padedančių geriau suprasti ir su kitomis, mažiau dario mis priesagomis padarytų veiksmažodžių abstraktų semantinę raidą. DP veiksmažodžio abstrakto reikšmę išlaikė priesagos *-menē* vedinys *reikmēnē* 'reikalas; nelaimė, vargas' (: *reikėti*) (2 atv.): *rēgi reikmēne | ártimo | o ne pašelpia* 309₁. Ta reikšmė yra žinoma dar ir iš kitų senųjų raštų, iš K. Donelaičio, ankstesnių tautosakos užrašymų ir XIX a. spaudos. Dabar tarmėse ir bendrinėje kalboje *reikmēnē* paprastai žymi tik tam tikrą kam nors skiriamą daiktą, reikmenį; taigi šis vedinys jau yra veiksmo rezultato pavadinimas [Urbutis, 1965, p. 377]. Kad priesagos *-menē* vediniai

buvo vartojami kaip veiksmažodžių abstraktai, matyti ir iš kitų šios priesagos vėdinių, kuriuos P. Skardžius [1943, p. 237] pateikia iš kitų senųjų raštų bei tarmių: *būmenė* 'būtis, buvimas' SD⁵ 197, J I 250; *pāsiuntmenė* 'pasiuntimas' SInt, WK 42, PŽK 142; *sēmēnē* 'sėjos metas' SD⁵ 336, Rmš; 'zollnē' Pr; *pjūmenė* 'pjūtis' SD⁵ 456; *tekmenė* 'šaltinis, versmė' N 94. Priesaga *-menē* gali būti istoriškai siejama su sena ide. priesaga **-men-* (plg. *reikmuō*, *sėmuō*), su kuria buvo daromi nomina actionis [Brugmann, 1906, p. 232 tt; Bammesberger, 1973, p. 119 tt; Савченко, 1974, с. 178]. Dar glaudžiau su priesaga *-men-* susijusi priesaga *-menis*, kurią galima įžiūrėti vieną kartą DP pavartotoje gen. sg. formoje *būmenies* 44₁₉ 'buvimo, gyvenimo' (jeigu tai nėra *i*-kamenė vedinio *būmuo* forma, plg. *Bumennis* vel *Bumuo* 'obecność, bydło' Kos 41b₃₁).

Priesagos *-slas* vedinys *mókslas* (: *mokėti*) (224 atv.) šiuo metu vartojamas kaip socialinis terminas, reiškiantis tam tikrą žinių sistemą bei mokymą. Šias reikšmes *mókslas* jau turėjo ir M. Daukšos laikais; taip buvo verčiamas orig. *nauka* [Kudzinowski, 1977a, p. 461]. Tačiau DP galima įžiūrėti ir pirminę šio žodžio reikšmę 'mokėjimas, išmanymas' (orig. *umiejętność*): *tarnái ... túri nūg io téipaieğ tularôpas dówanas ... kaip' próta | mókslā strópumā | tikėiimā* 382₃₀₋₃₁. Panašia reikšme vedinys *mókslas* užfiksuotas ir kituose senuosiuose raštuose, pvz., Chilinskio Naujajame Testamente: *Teparodo iβ giaro pragywenima (sawo) darbus sawo letame mokfle* Ch¹ Jokūb 3,13 (lot. tekste *in mansuetudine sapientiae*). Todėl vedinys *ne-mókslas* (13 atv.) 'neišmanymas', J. Lebedžio [1963, p. 320] laikomas M. Daukšos naujadaru, galėjo būti padarytas ir liaudies kalboje pagal kitų panašių vėdinių pavyzdį (plg. *netiesà* : *tiesà*); be to, vedinys *nemókslas*, žinomas iš SD¹ 92, 97; SD³ 219, 220 [Pakalka, 1979, p. 779], LKŽ pateiktas dar iš SD⁵ 189; A 1884, 369; Alk. Turėdamas 'mokėjimo, išmanymo' reikšmę, vedinys *mókslas* senojoje lietuvių kalboje buvo dar gana artimas žodžiui *mėnas*. K. Sirvydo žodyne graviravimo amatas (resp. *menas*) paaiškintas taip: *Formierstwo. Plaflice, ars imprimendarium imaginum poculis, cochlearibus e. c. Mokslas išspaudimo žimiu | ir paważdu (sic!) vnt tauriu vnt baukbtu | e. c. SD³ 62*. Vedinys *mókslas* DP originale dar turi atitikmenį *sztuka* [Kudzinowski, 1977a, p. 461], o E. Frenkelis [1962, p. 462] mini reikšmę 'Kunst, Fertigkeit'. Šia reikšme liet. *mókslas* sutinka su la. *máksla* (: *mācēt* 'mokėti'). Antra vertus, la. *máksla* liaudies kalboje reiškė 'sugebėjimą, mokėjimą' [Mülenbachs, Endzelins, 1925 – 1927, p. 575, 579]. Taigi iš veiksmažodžio abstrakto pirminės reikšmės 'mokėjimas, išmanymas' dėl skirtingų konkretėjimo krypčių išsirutuliojo ir dabartinei lietuvių kalbai būdinga reikšmė 'žinių sistema', ir dabartinėje latvių kalboje įsigalėjusi 'meno' reikšmė¹³.

¹³ Plg. tokios raidos semantines paraleles kitose giminiškose kalbose: vok. *Kunst* (: *können* 'galėti, mokėti'), pirminė reikšmė 'mokėjimas, sugebėjimas', vėliau – 'menas' [Kluge, 1967, p. 413]; čekų *umění* 'meistriškumas, menas' taip pat yra veiksmažodžio *umět* sukonkretėjęs abstraktas.

Taigi palyginus DP duomenis su vėlesnių šaltinių ir dabartinės kalbos duomenimis, galima pastebėti priesaginės darybos veiksmažodžių abstraktų konkretėjimo ir atskirų priesagų reikšmių diferenciacijos tendenciją.

СУФФИКСАЛЬНЫЕ ОТГЛАГОЛЬНЫЕ ИМЕНА ДЕЙСТВИЯ В „ПОСТИЛЛЕ“ М. ДАУКШИ

Резюме

В статье обсуждаются словообразовательные и семантические особенности суффиксальных отглагольных имен действия в „Постилле“ М. Даукши (ПД). Большая продуктивность отглагольных имен действия с суффиксом -imas объясняется на основании словообразовательных связей между глагольными и именными производными. Сохранение древнего процессуального значения наблюдается у отглагольных имен действия с суффиксами -tis, -menė, -slas, напр.: buitis 'экзистенция' (позже 'быт'), pažintis 'знание' (позже 'знакомство'), mokslas 'знание' (позже 'наука'). В дальнейшем развитии литературного языка прослеживается конкретизация значений отглагольных имен действия и семантическая дифференциация словообразовательных суффиксов.

LITERATŪRA

- aut., 1980 – Ambrasas S. Galūnių darybos veiksmažodžių abstraktai M. Daukšos Postilėje. – Baltistica, 1980, t. XVI (1), p. 63–68.
- Bammesberger, 1973 – Bammesberger A. Abstraktbildungen in den baltischen Sprachen. – Göttingen, 1973.
- Brugmann, 1906 – Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Strassburg, 1906, Bd 2, T. 1.
- Būga, 1959 – Būga K. Rinktiniai raštai / sud. Zinkevičius Z. – V., 1959.
- Endzelins, 1951 – Endzelins J. Latviešu valodas gramatika. – Rīgā, 1951.
- Endzelynas, 1957 – Endzelynas J. Baltų kalbų garsai ir formos. – V., 1957.
- Fraenkel, 1962 – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Göttingen, 1962.
- Kazlauskas, 1968 – Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. – V., 1968.
- Kruopas, 1960 – Kruopas J. Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. – Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1960, t. 3, p. 223–257.
- Kruopas, 1970 – Kruopas J. 1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmo leksika. – Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1970, t. 12, p. 83–155.
- Kluge, 1967 – Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20 Aufl. – Berlin, 1967.
- Kudzinowski, 1964 – Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament, t. 3 – indeks / wyd. Kudzinowski Cz. – Poznań, 1964.
- Kudzinowski, 1977a, b – Kudzinowski Cz. Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“. – Poznań, 1977, t. 1–2.
- Lebedys, 1958 – S. M. Slavočinskis. Giesmės tikėjimui katolickam priderančios 1646 / par. Lebedys J. – V., 1958.
- Lebedys, 1963 – Lebedys J. Mikalojus Daukša. – V., 1963.

Mühlenbach, 1905 – Mühlenbach K. Das Suffix *-uma* im Lettischen. – Indogermanische Forschungen, 1905, Bd. 17, S. 403–436.

Mülenbachs, Endzelīns, 1925–1927 – Mülenbachs K., Endzelīns J. Latviešu valodas vārdnīca. – Rīgā, 1925–1927, s. 2.

Otrębski, 1965 – Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego. – Warszawa, 1965, t. 2.

Pakalka, 1979 – Pakalka K. K. Širvydo žodyno lietuviškų žodžių rodyklė. – Kn: Pirmasis lietuvių kalbos žodynas / atsak. red. Lyberis A. V., 1979.

Palionis, 1979 – Palionis J. Lietuvių literatūrinės kalbos istorija. – V., 1979.

Reczek, 1968 – Reczek S. Podręczny słownik dawnej polszczyzny. – Wrocław etc., 1968.

Senkus, 1972 – Senkus J. Kapsų-zanavykų tarmių priesaginės vardažodžių darybos bruožai. – Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1972, t. 13, p. 145–191.

Skardžius, 1943 – Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. – V., 1943.

Urbutis, 1965 – Urbutis V. Daiktavardžių daryba. – Kn: Lietuvių kalbos gramatika / vyr. red. Ulvydas K. V., 1965, t. 1, p. 251–473.

Urbutis, 1978 – Urbutis V. Žodžių darybos teorija. – V., 1978.

Zinkevičius, 1979 – Zinkevičius Z. Mažvydo raštų kalba. – Baltistica. V., 1979, t. XV (1), p. 16–23.

Zinkevičius, 1980 – Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. – V., 1980, t. 1.

Балтыня, 1979 – Балтыня М. К. Суффиксальное словообразование отлагольных существительных в латышском письменном языке (на *-šana, -ums, -ība, -iens*): Автореф. канд. дис. – Рига, 1979.

Савченко, 1974 – Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. – М., 1974.

Vilniaus valstybinis universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1981 m. vasario 5 d.